

Duitsland Zuid Beieren

1 München en Zuid-Beieren	105
2 Noord-Beieren	205
3 Baden-Württemberg	257
4 Rijnland-Palts en Saarland	377
5 Frankfurt en Zuid-Hessen	437

DE REGIO'S VAN DEZE GIDS:
ZIE DE KAART HIERNAAST

Lannoo

Inhoud

Niet te missen.....8

**Hoogtepunten
van Michelin**.....12

Reisplanner.....20

Met het gezin.....26

DE REIS VOORBEREIDEN

Naar Duitsland.....30

Voor het vertrek.....32

Duitsland van A tot Z.....36

Evenementen.....42

Boeken, films, series.....44

bluejayphoto/Getty Images Plus

MEER WETEN OVER DUITSLAND

Duitsland vandaag.....48

Geschiedenis.....53

Kunst en architectuur.....68

Cultuur.....83

Zuid-Duitse
landschappen.....94

Gastronomie.....97

Feesten en folklore.....100

Nikada/Getty Images Plus

STEDEN EN BEZIENSWAARDIGHEDEN

1 München

en Zuid-Beieren

München.....	108
Augsburg.....	144
Klosterkerke Ottobeuren.....	151
Lindau im Bodensee.....	154
De Deutsche Alpenstraße.....	158
De kastelen van Ludwig II van Beieren.....	170
Garmisch-Partenkirchen.....	176
Berchtesgaden.....	181
Passau.....	186
Burghausen.....	190
Landshut.....	193
Regensburg.....	195

2 Noord-Beieren

Würzburg.....	206
De Romantische Straße.....	216
Rothenburg ob der Tauber.....	221
Neurenberg.....	227
Bamberg.....	239
Bayreuth.....	249

3 Baden-Württemberg

Freiburg im Breisgau.....	260
Het Zwarte Woud.....	269
Baden-Baden.....	281
De Badische Weinstraße.....	289
Europa-Park.....	305
Karlsruhe.....	309
Kloster Maulbronn.....	317
Heidelberg.....	320
Mannheim.....	329
Bad Wimpfen.....	332

Schwäbisch Hall.....	336
Stuttgart.....	339
Tübingen.....	348
Ulm.....	355
Konstanz.....	364
Bodensee.....	370

4 Rijnland-Palts en Saarland

Worms en de Palts.....	380
Speyer.....	386
Saarbrücken.....	391
Idar-Oberstein.....	396
Trier.....	399
Het Moezeldal.....	408
Koblenz.....	414
Het Rijndal.....	420
Mainz.....	430

5 Frankfurt en Zuid-Hessen

Frankfurt am Main.....	438
Wiesbaden.....	455
Darmstadt.....	460

Register..... 466

Kaarten en plattegronden..... 475

 Raadpleeg voor iedere
plaats ons adresboekje

Niet te missen

Regensburg

Laat je terugvoeren in de tijd terwijl je dwaalt door de straatjes van de mooiste middeleeuwse stad van Beieren. Deze stad aan de Donau is werkelijk een plaatje. **Zie blz. 195.**

Frank Wagner/Getty Images Plus

Het Rijndal

Volg de loop van deze legendarische rivier van Rudesheim naar Koblenz, van kasteel naar kasteel. Geniet van de schitterende vergezichten en laat je betoveren door de mythische Loreley. **Zie blz. 420.**

P. Schickert/age fotostock

RudyBalasko/Getty Images Plus

Heidelberg

Waarom trekt dit mekka van de Duitse romantiek toch zoveel dichters en kunstenaars? Het antwoord is te vinden in het kasteel en in de levendige straatjes vol studenten.

Zie blz. 320.

Mark22/Getty Images Plus

Het Moezeldal

Welkom in het land van de riesling! Van Trier tot Koblenz, langs de meanderende rivier en hellingen vol wijngaarden, tref je na elke bocht weer nieuwe, charmante dorpjes en hooggelegen kastelen. Zie blz. 408.

Rothenburg

Dit Beierse stadje, hooggelegen boven de oevers van de Tauber, is perfect voor een romantisch uitje. De geplaveide straatjes en de middeleeuwse vakwerkhuisen geven het stadje een magische charme.

Zie blz. 221.

Xantana/Getty Images Plus

Hoogtepunten van Michelin

Het Markgräfliches Opernhaus in Bayreuth
E. Wrba/mauritus images/age fotostock

♥ **Maak een boottochtje** op de Bodensee vanaf het eiland Lindau im Bodensee. Zo heb je een mooi uitzicht op het Zwabische stadje met haar prachtige gevels en op het omringende landschap met de besneeuwde Alpen op de achtergrond. **Zie blz. 154.**

♥ **Ga op volle kracht vooruit** op de pistes van Garmisch-Partenkirchen, het beroemdste en meest mondaine skioord van Duitsland. Een van de mooiste ook, met zijn beschilderde huizen tegen een grandioos berglandschap. **Zie blz. 176.**

De Beierse Alpen
bluejayphoto/Getty Images Plus

♥ **Bestudeer de charme** van Tübingen, het Duitse Oxford, met zijn duizenden studenten, zijn gerenommeerde universiteit uit de 15de eeuw en zijn prachtige historisch hart, gelegen aan de Neckar. De stad heeft zelfs een eigen waterrace in juni, waarbij teams het tegen elkaar opnemen in platbodems, voortgeduwd met behulp van een lange stok, de beroemde *Stocherkahnrennen*. Spektakel gegarandeerd! **Zie blz. 348.**

Tübingen

no_limit_pictures/Getty Images Plus

Burg Eltz

SCStock/Getty Images Plus

TOP 5 Kastelen

1. Neuschwanstein (blz. 170)
2. Schloss Bruchsal (blz. 312)
3. Burg Eltz (blz. 411)
4. Schlösser Schleißheim (blz. 133)
5. Burg Hohenzollern (blz. 353)

♥ **Laat je meevoeren in de wereld van de opera** in het Richard Wagner Museum in Bayreuth, waar het leven en het werk van de oprichter van het beroemde festival van Bayreuth worden belicht. Ook zijn anti-semitisme en de duistere banden van zijn familie met Hitler tijdens de Tweede Wereldoorlog komen aan bod. **Zie blz. 252.**

♥ **Bewonder het Beieren van de ansichtkaart** en rijd de Duitse Alpenroute door een landschap waar majestueuze bergtoppen en bergmeren afgewisseld worden met groene weiden rond lieflijke dorpjes en bezienswaardigheden, zoals de kastelen van Ludwig II van Beieren. Een aangename combinatie van natuur en cultuur! **Zie blz. 158.**

5 dagen

München en omgeving

Route: 550 km, van München naar de toppen van de Beierse Alpen

DaveLongMedia/Getty Images Plus

München

Dag 1

Slenter door het oude centrum van München (blz. 109) en lunch op de Viktualienmarkt. Bezoek 's middags de Alte Pinakothek (blz. 119) en de Pinakothek der Moderne (blz. 121).

Let op: de musea van München zijn gesloten op maandag.

Augsburg-Füssen

Dag 2

Vertrek vroeg in de ochtend voor een bezoek aan Augsburg (blz. 144). Ga na de lunch naar Ottobeuren en

bewonder de fabelachtige barokke kerk (blz. 151). Overnacht in Füssen (blz. 169).

De kastelen van Ludwig II van Beieren

Dag 3

Een dag in het teken van Ludwig II, met een bezoek aan zijn kastelen Neuschwanstein (blz. 170) en Hohenschwangau (blz. 172). Bekijk 's middags de Wieskirche (blz. 162) langs de Deutsche Alpenstraße. Overnacht in de omgeving.

In het hart van de Alpen

Dag 4

Duik in de pracht en praal van slot Linderhof (blz. 172) en ga, bij helder weer, met de gondel vanuit Eibsee naar de top van de Zugspitze (blz. 177). Overnacht in Garmisch-Partenkirchen en kijk zeker even rond in dit beroemde skioord (blz. 176).

Chiemsee-München

Dag 5

Op Schloss Herrenchiemsee (blz. 174) neem je afscheid van Ludwig II. Keer 's avonds terug naar München.

Slot Linderhof
R. Harding/hemis.fr

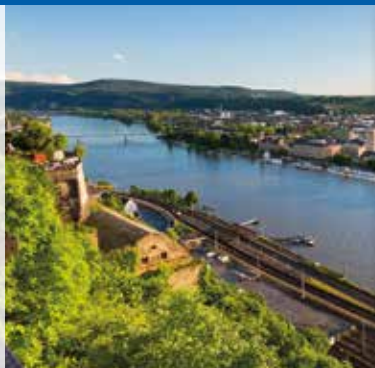

5 dagen

De Rijn, van Koblenz tot Karlsruhe

Route: 250 km langs de mythische Rijn

MichaelUtech/Getty Images Plus

Koblenz Dag 1

Breng de dag door in Koblenz (**blz. 414**), de stad bij de samenloop van de Rijn en de Moezel.

Koblenz-Bingen Dag 2

Volg vanuit Koblenz de bovenloop van de Rijn tot aan Bingen (**blz. 424**). Bezoek onderweg Burg Rheinfels en de legendarische rots Loreley. Overnacht in Mainz (**blz. 430**).

Mainz-Wiesbaden Dag 3

Kijk rond in Mainz, de geboorteplaats van Gutenberg, en daarna in Wiesbaden, de stad van de keizerlijke baden (**blz. 455**).

Tip: bezoek Mainz tijdens het carnaval, een heel populair feest in de stad.

Worms-Karlsruhe Dag 4

Bezoek 's morgens Worms met de Dom St. Peter (**blz. 380**) en daarna Speyer met de schitterende Kaiserdom (**blz. 387**). Overnacht in Karlsruhe (**blz. 316**).

Karlsruhe Dag 5

Bezoek de Staatliche Kunsthalle in het kasteel (**blz. 311**) en het Museum beim Markt, dat is gewijd aan de Europese sierkunst (**blz. 312**).

Het marktplein in Mainz
marcociannarel/Getty Images Plus

Het Fränkisches Freilandmuseum in Bad Windsheim

► Fränkisches Freilandmuseum in Bad Windsheim.

In dit mooie openluchtmuseum vertellen gebouwen en ambachten het verhaal van zeven eeuwen Franse geschiedenis. Kinderen kunnen er lekker aan de slag: bakstenen maken, wol spinnen, manden vlechten, brood bakken, een imker helpen... ze zullen zich niet vervelen! **Zie blz. 224.**

► **Opera voor kinderen en jongeren in Stuttgart.** Opera iets voor oude mensen? Niet in Duitsland, waar kinderen al van jongs af aan opera's bezoeken, dankzij de speciaal voor hen aangepaste opvoeringen en de toegangskaartjes van € 10. Echt een leuke ervaring. Naast de voorstellingen voor gezinnen in de Staatsoper, is er een

Let op dit symbool: het staat in deze gids bij **bezienswaardigheden en activiteiten waar je de kinderen een plezier mee doet.**

opera speciaal voor kinderen en jongeren (JOiN). **Zie blz. 347.**

► Boerderij in Deggenhof.

Op deze boerderij aan de rand van Beieren leven honderden dieren die zijn gered nadat ze slecht werden behandeld of een nieuwe verblijfplaats nodig hadden. Ze leiden nu een gelukkig leven hier, zoals de onafscheidelijke ezels Donna en Rudy. Meestal lopen de dieren vrij rond en ze laten zich graag aaien door de bezoekers, die worden uitgenodigd om sponsor van de boerderij te worden. **Zie blz. 188.**

► Zoutmijnen van Salzbergwerk.

Gekleed in een mijnwerkersoverall duik je met een treintje diep de berg in. Een glijbaantje leidt naar een ondergronds meer, waar je op een vlot stapt. Je ontdekt een zoutkathedraal en leert over de veranderende omstandigheden in de zoutwinning sinds de 16de eeuw. Multimedia, ludieke attracties en lichteffecten maken het een heerlijk uitstapje voor kinderen. **Zie blz. 182.**

► Baumwipfelpfad in het Zwarte Woud.

Een lang pad slingert hoog boven de grond tussen de bomen, met sensationele

Het Baumwipfelpfad in Bad Wildbad
D. Schoener/imageBROKER/age fotostock

attracties voor extra avontuur. Voor de nieuwsgierigen zijn er borden met uitleg. Aan het einde gaat het pad in een spiraalvormige toren verder omhoog tot 40 meter boven de grond, waar je een 360°-uitzicht hebt boven het bladerdak. Wie haast heeft om beneden te komen – waar een speeltuin en bosbessenpannenkoeken wachten – kan gebruikmaken van een 55 meter lange glijbaan die je in een mum van tijd terugbrengt naar de grond. **Zie blz. 314.**

► **Hundertwasser-huis in Darmstadt.** Rond en kleurrijk, met grappige ramen en met bomen op het dak: de *Waldspirale*, een gebouw van de Oostenrijkse architect Hundertwasser, doet denken aan een Barbapapahuis. Kinderen zullen dit werk van de architect die graag de normen verwierp en zijn creativiteit de vrije loop liet, geweldig vinden. Je kunt je wandeling voortzetten in de wijk Mathildenhöhe, waar honderd jaar eerder de aanhangers van de Jugendstil eveneens lak hadden aan de heersende normen en bouwregels. **Zie blz. 463.**

► **Neuschwanstein.** Dit beroemdste kasteel van Duitsland, gebouwd in de 19de eeuw, inspireerde Walt Disney bij het tekenen van de kastelen van Doornroosje en Assepoester en het logo van zijn studio. Maar Neuschwanstein is toch vooral het kasteel van Ludwig II van Beieren, de dromerige koning die gefascineerd was door legendes uit de middeleeuwen en het werk van Wagner. Een echt sprookjeskasteel! **Zie blz. 170.**

► **Fietstocht tussen Trier en Koblenz.** Een prachtige fietsroute van drie dagen langs de Moezel, langs hellingen met wijngaarden, charmante dorpjes en sprookjeskastelen, zoals Burg Eltz en het kasteel van Cochem. De fietsroute van in totaal 140 km is vlak en geasfalteerd en leent zich

goed voor een familiefietstocht. Er kunnen ook losse etappes worden gefietst, bijvoorbeeld naar Bernkastel-Kues (46 km) of Cochem (57 km).

Zie blz. 408.

😊 *Een kind van 8-12 jaar legt ongeveer 12 km af in een uur; je kunt twee sessies van 2 uur per dag inplannen.*

► **Een kussengevecht houden op een 12de-eeuws kasteel.** Op Burg Stahleck, een groot middeleeuws kasteel met torens en donjons, worden kinderen behandeld als ridders en prinsessen! Er is een jeugdherberg gevestigd met een eenvoudig restaurant en een speelruimte. Met Pasen, Halloween, Nieuwjaar en tijdens de adventsperiode worden er activiteiten georganiseerd voor gezinnen. Vanaf het terras is het uitzicht op de Rijn adembenemend. **Zie blz. 429.**

► **Paaldorp in Unteruhldingen.** In dit dorp aan de Bodensee wordt in gereconstrueerde paalwoningen het dagelijks leven van de inwoners van deze regio in de steen- en bronstijd getoond. Op sommige zomerdagen laten archeologen zien hoe mensen vuur of brood maakten of kleren naaiden **Zie blz. 372.**

Uitzicht op kasteel Neuschwanstein
K.-J. Hildenbrand/age fotostock

Duitsland van A tot Z

Alarmnummers

Spoedeisende medische hulp:

☎ 112

Politie: ☎ 110

Bankpas/creditcard verloren of gestolen? Neem direct contact op met je bank of bel met:

Visa – ☎ 0800-811-8440.

Eurocard-MasterCard – ☎ 0800-071-3542.

Ambassades en consulaten

Nederland

www.nederlandwereldwijd.nl/landen/duitsland/over-ons

Ambassade – Klosterstraße 50, 10179 Berlin - ☎ 030 20 95 60 - bln@minbuza.nl

Consulaat-generaal München – Nymphenburger Straße 20A, 80335 München - ☎ 089 206 026 710 - mun@minbuza.nl

België

germany.diplomatie.belgium.be/nl

Ambassade – Jägerstraße 52-53, 10117 Berlin - ☎ 030 20 64 20 - Berlin@diplobel.fed.be

Ereconsulaat Frankfurt – Hedderheimer Landstraße 145-155, 60439 Frankfurt am Main - ☎ 017 1707 9570

Ereconsulaat München – Alzheimer Eck 13, 80331 München - ☎ 089 889 869 06 53

Auto

Verkeersregels

Je dient in het bezit te zijn van een identiteitskaart of paspoort en van de autopapieren. Het dragen van de autogordel is verplicht en het maximaal toegestane alcoholgehalte is 0,5 promille. Kinderen onder

de 4 jaar moeten in een speciaal zitje worden vervoerd. Achter het stuur mag je alleen handsfree telefoneren.

Snelheid – Hoewel op veel autosnelwegen geen snelheidsbeperking geldt voor voertuigen zonder aanhangwagen, is het aan te raden niet sneller dan 130 km/u te rijden.

😊 Wees alert op de snelwegen, waar stukken met een maximumsnelheid van 80 of 100 km/u kunnen volgen na lange stukken zonder snelheidsbeperking: hierdoor kunnen bestuurders plots flink op de rem trappen.

De snelheid binnen de bebouwde kom is beperkt tot 30 of 50 km/u en buiten de bebouwde kom is dat 70 tot 100 km/u.

🌿 *Milieusticker (blz. 31).*

Wegennet

Duitsland beschikt over een uitgebreid netwerk met 11.000 km aan snelwegen zonder tol (aangeduid met de A van *Autobahn* en een blauwe kleur).

De even Autobahn-nummers hebben betrekking op snelwegen van west naar oost (bijvoorbeeld de A8 van Karlsruhe naar München), terwijl de oneven nummers de noord-zuidverbindingen betreffen (bijvoorbeeld de A5 van Frankfurt naar Freiburg). De andere wegen worden aangegeven door gele borden.

Door de week is het Duitse wegennet vaak overbelast, ongeacht het tijdstip. Mede door de gratis verbindingen, de centrale ligging in Europa en de enorme industriële activiteit is Duitsland een spil in het Europese verkeer. Rijd voorzichtig; er zijn vaak vertragingen door werk aan de weg. In het weekend

zijn vrachtwagens verboden op de snelwegen, maar wees dan wel op je hoede voor zondagsrijders.

Parkeren

De binnensteden zijn vaak voetgangersgebied, maar de auto kan in een van de vele parkeergarages (*Parkhaus*) worden achtergelaten. Zorg dat je een parkeerschijf bij je hebt voor als je op straat in een blauwe zone wilt parkeren (maximaal 1.30 uur).

Tanken

LPG heet in Duitsland *Autogas* of *Flüssiggas* en mag niet worden vaward met *Erdgas*, dat niet geschikt is voor LPG-auto's. Wie op aardgas rijdt, moet *CNG* tanken.

Ongevallen

Bij een ongeval met twee voertuigen moet je vooral de voertuigen niet verplaatsen. De Duitse politie komt altijd naar de plek van het ongeval om de betrokken partijen en eventuele getuigen te ondervragen en de exacte toedracht van het ongeval nauwkeurig op papier te zetten. De politie is bevoegd om de aansprakelijkheid van iedere bestuurder vast te stellen.

Alleen een schadeformulier invullen kan in Duitsland worden opgevat als doorrijden na een ongeval, waarop een boete tot meer dan € 1000 staat, plus de onmiddellijke intrekking van het rijbewijs.

Wegenwacht (Pannenhilfe) – De ADAC (de zusterorganisatie van de ANWB en Touring) verleent hulp bij pech op autosnelwegen en hoofdwegen en is te bereiken via ☎ 22 22 22 (of ☎ 0180 2 22 22 22 als je een vaste telefoon gebruikt).

😊 De hulp ter plekke is gratis, alleen nieuwe onderdelen moeten worden betaald.

Boottochten

De grote rivieren – **Rijn, Main, Moezel en Donau** – zijn ideaal voor een boottocht van een dag of

langer. Er kunnen ook boten worden gehuurd om over de kanalen te varen. In sommige gevallen is er geen vaarbewijs vereist en volstaat de *Charterschein* die door de verhuurder wordt verstrekt.

Elektriciteit

Het voltage is hetzelfde als in Nederland en België: 230 V. De stopcontacten zijn van het uniforme Europese type.

Feestdagen

1 januari – Nieuwjaarsdag.

6 januari – Driekoningen: alleen in Baden-Württemberg, Beieren en Saksen-Anhalt.

Goede Vrijdag

Paasmaandag

1 mei – Dag van de Arbeid.

Hemelvaartsdag

Pinkstermaandag

7 juni – Sacramentsdag, alleen in Baden-Württemberg, Beieren, Hessen, Rijnland-Palts en het Saarland.

15 augustus – Maria-Hemelvaart, alleen in het Saarland en de katholieke streken van Beieren.

3 oktober – Nationale feestdag.

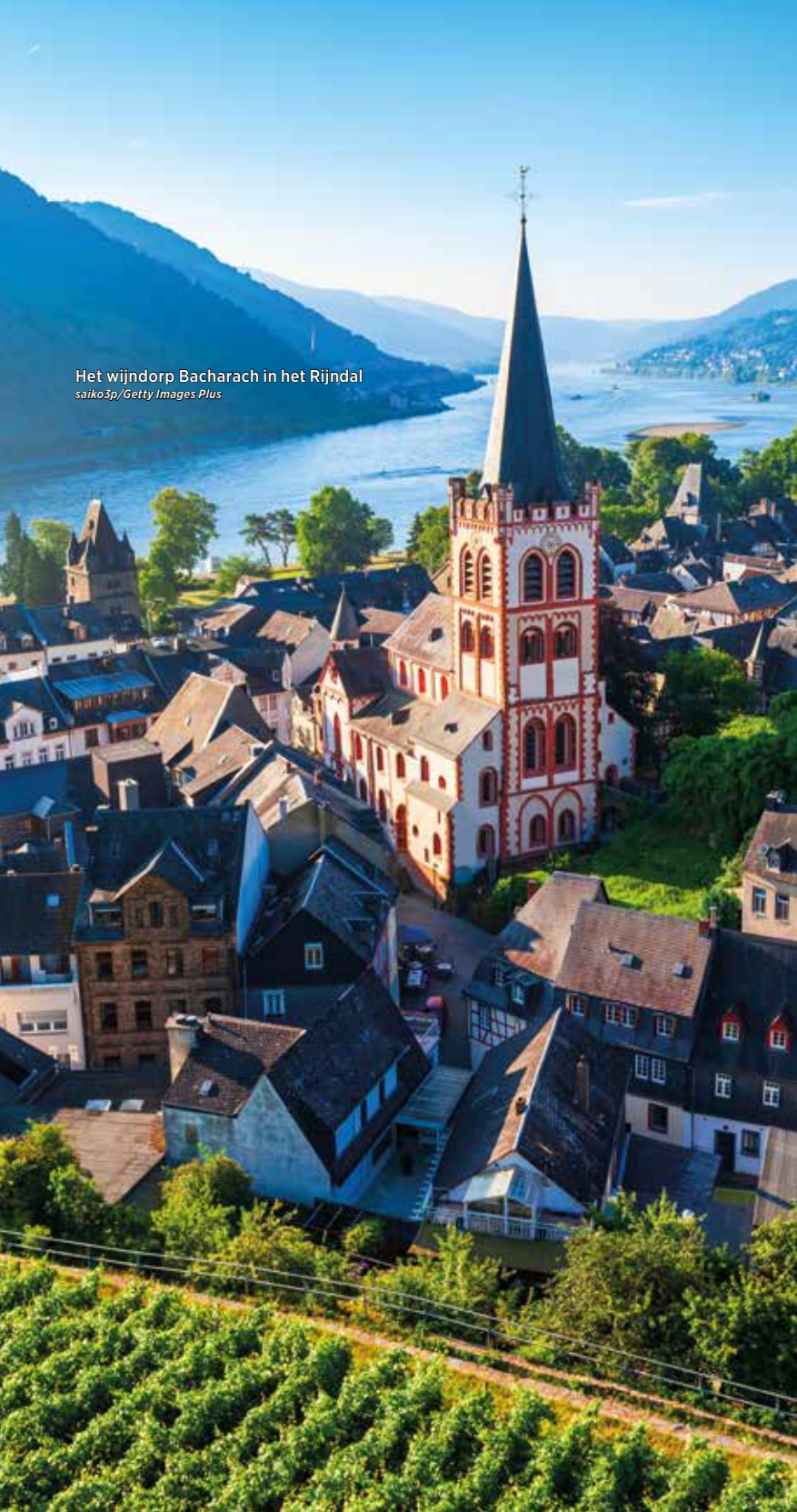
1 november – Allerheiligen, alleen in Baden-Württemberg, Beieren, Rijnland-Palts en het Saarland.

25 en 26 december – Kerstmis.

Fietsen

Door het zuiden van Duitsland lopen drie grote **EuroVelo-routes** (en.eurovelo.com). Het bekendst is waarschijnlijk de route langs de **Donau** (EuroVelo 6), van Donaueschingen in het Zwarte Woud naar Passau in Beieren, een parcours van 600 km. De **Rheinradweg** (EuroVelo 15) voert van de Bodensee langs de Rijn naar het noorden, via Karlsruhe en Koblez. Bij Mainz kruist hij de **Main-Radweg** (EuroVelo 4), die naar Bayreuth voert.

Het winddorp Bacharach in het Rijndal
saiko3p/Getty Images Plus

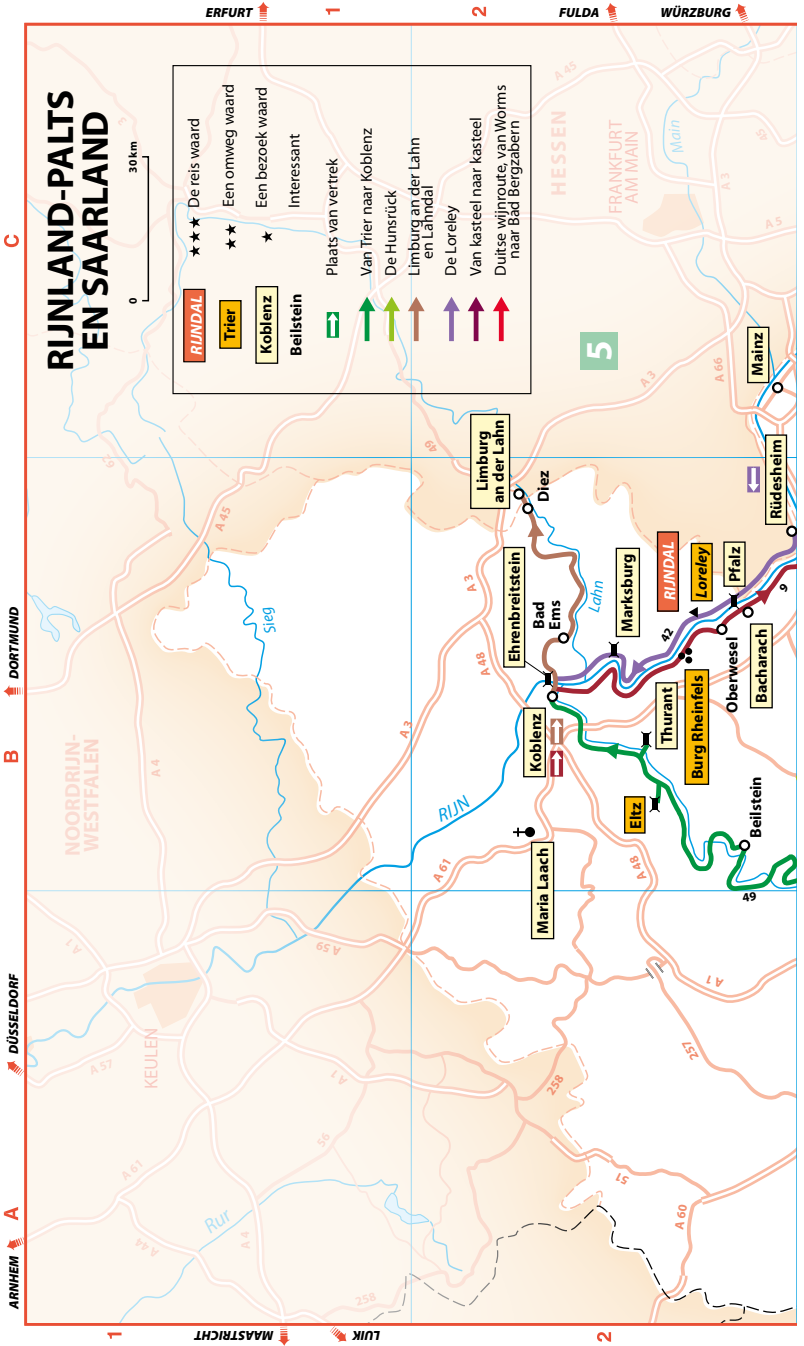

4

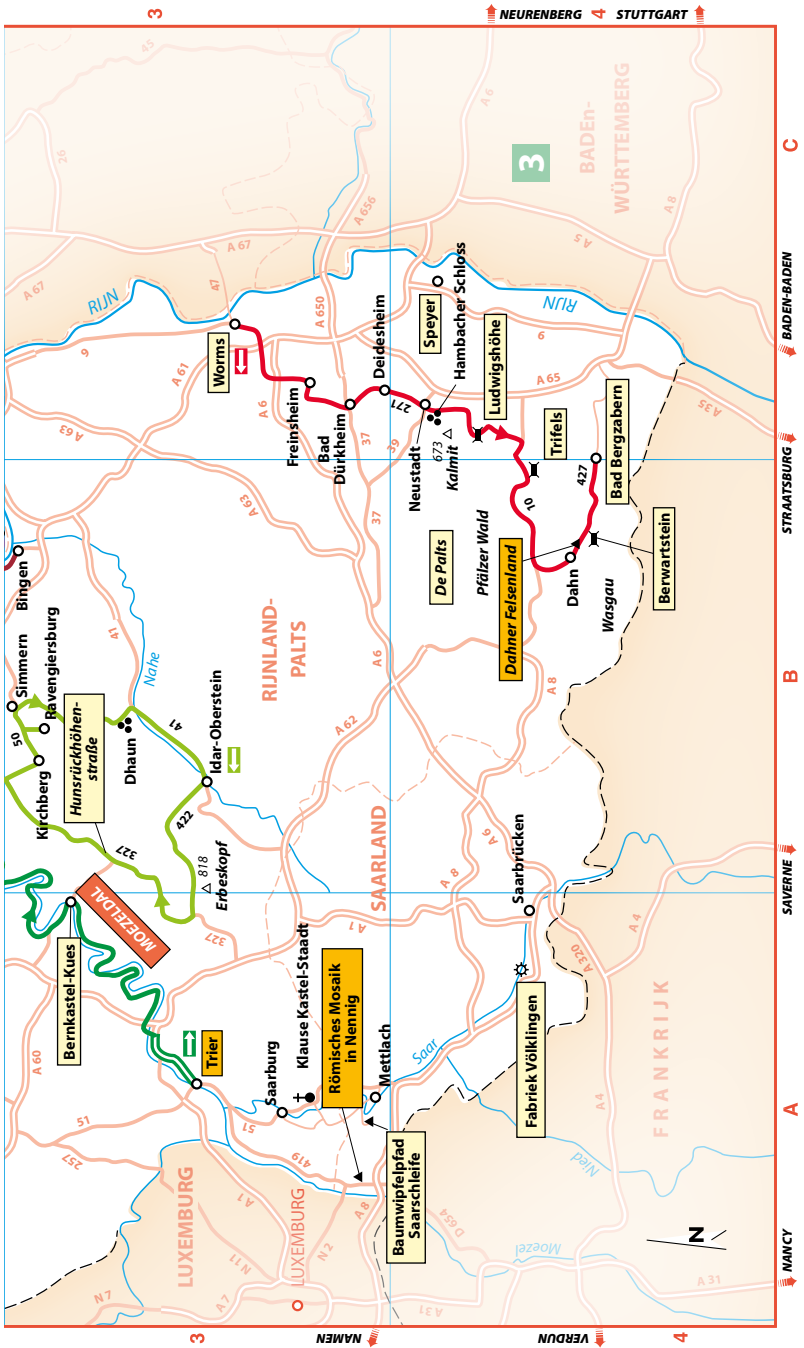
Rijnland-Palts en Saarland

MICHELINKAART 543 - RIJNLAND-PALTS EN SAARLAND

Worms ★ en de Palts ★	380
Speyer ★	386
Saarbrücken	391
Idar-Oberstein	396
Trier ★★	399
Het Moezeldal ★★★	408
Koblenz ★	414
Het Rijndal ★★★	420
Mainz ★	430

Worms ★ en de Palts ★

In vroeger tijden was Worms, net als Speyer en Mainz, een keizerlijke residentie aan de Rijn. Ook was het de hoofdplaats van een hoog ontwikkelde Joodse gemeenschap (SchUM). In deze stad met haar roemrijke verleden speelt een groot deel van de *Nibelungensage*. Aan dit verhaal zijn een museum en een jaarlijks festival gewijd, en op de Rijnpromenade staat een standbeeld van de legendarische Hagen, die met de schat zwaait voor hij hem in de Rijn werpt. Worms vormt daarnaast een ideale uitvalsbasis om de Palts met zijn vele wijngaarden te ontdekken.

📍 Ligging

REGIOKAART BLZ. 378-379 (C3)
83.330 inw. - Rijnland-Palts.
50 km noordwestelijk van Heidelberg.

👤 Aanraders

De Dom Sankt Peter en de Joodse begraafplaats.

👨‍👩‍👧 Met het gezin

Het standbeeld van Hagen, die de schat van de Nibelungen in de Rijn

gooit (goede gelegenheid om ze de legende te vertellen) en dat van Luther (om het ontstaan van het protestantisme uit te leggen).

🕒 Planning

Trek een dag uit om de hele stad te bekijken.

📄 Praktisch blz. 384

📍 Adresboekje blz. 385

Wandelen

★★ Dom Sankt Peter

Domplatz. Deze kathedraal, een voorbeeld van Rijnlandse romaanse kunst, heeft twee apsisen die elk door twee ronde traptorens worden geflankeerd. Aan de buitenkant vormt het in 1181 voltooide **westkoor★★**, met twee Rijnlandse dwerggalerijen boven elkaar, een van de mooiste romaanse bouwwerken van Duitsland. Betreed de dom via het gotische zuidportaal, waar het beeldhouwwerk in het timpaan de Kroning van Maria voorstelt. Aan de andere kant van dit portaal is een schitterende 12de-eeuwse voorstelling van het Laatste Oordeel te zien. De eerste kapel rechts van de ingang herbergt een zeer oud beeldhouwwerk, dat Daniël in de leeuwenkuil voorstelt. Het oostkoor met spitsbooggewelf aan de rechterkant is het oudste; het hoofdaltaar is van Balthasar Neumann. Bijzonder is ook het transept met de Rijnlandse koepel op trompen. Onder het koor liggen negen graven van familieleden van keizer Koenraad II. Het westkoor, dat als laatste werd gebouwd, oogt door de geblokte fries, de booglijsten en de roosvensters heel sierlijk. In de noordelijke zijbeuk staan vijf **gotische beeldhouwwerken★**: *Aankondiging aan Maria*, *Geboorte van Christus*, *Graflegging*, *Verrijzenis* en *Boom van Jesse*.

Lutherdenkmal

Lutherplatz. Dit in 1868 onthulde monument herdenkt het optreden van Maarten Luther voor de Rijksdag van Worms, bijeenroepen in 1521 door Karel V. Luther

De kathedraal van Worms
travelview/Getty Images Plus

staat in het midden en wordt omringd door medevoorvechters van de Reformatie. Hij wijst naar de Bijbel, die hij als enige legitieme bron van christelijke autoriteit beschouwde. Hij weigerde zijn woorden te herroepen en werd daarop in de keizerlijke ban gedaan. Deze gebeurtenis veranderde het christelijke geloof voorgoed.

★ **Museum Heylshof**

Stephansgasse 9 - ☎ 06 241 22 000 - www.heylishof.de - maart-dec.: dag. beh. ma 14.00-17.00, zo en feestd. 11.00-17.00 u - € 5 (tot 18 jaar gratis).

In de salons van een paleis dat na 1871 werd gebouwd, zijn **schilderijen**★ uit de 15de tot 19de eeuw te zien, in het bijzonder van Rubens, Van Loo en Tintoretto. De museumcollectie omvat eveneens glas-in-loodramen (15de-16de eeuw), kostbaar porselein, keramiek en kristal.

★ **Jüdischer Friedhof Heiliger Sand**

Willy-Brandt-Ring 21 - april-okt.: 9.30-17.00 u (toegang tot 16.40 u) - gesl. za, joodse feestd. en de vr daaraan voorafgaand - mannelijke bezoekers dienen hun hoofd te bedekken.

De Heiliger Sand, met 2500 graven, is de oudste joodse begraafplaats in Europa. In het oudste deel liggen, verspreid in het gras, graven uit de 11de tot de 17de eeuw. U vindt hier geen marmeren stenen of bijzondere gedenktekens, alle graven

SchUM: Jeruzalem aan de Rijn

In 2021 werden de archeologische overblijfselen van de middeleeuwse Joodse gemeenschappen van Speyer, Worms en Mainz opgenomen op de Werelderfgoedlijst van Unesco. Tussen de 11de en de 14de eeuw ontwikkelden deze drie steden aan de Rijn, aangeduid met het acroniem SchUM (de eerste letters van hun Hebreeuwse namen Schpira, Urmaisia en Magenza) zich tot een invloedrijk Joods cultuurcentrum. Gedurende bijna 250 jaar gaven deze drie gemeenschappen samen, bijgenaamd 'Jerusalem aan de Rijn', vorm aan het Jodendom van de Asjkenazim in Midden-Europa, door de grootste geleerden van die tijd in hun midden te ontvangen.

zien er hetzelfde uit en worden gemarkeerd door een eenvoudige steen met Hebreeuws opschrift aan de voorkant van het graf, zodat de gestorvene die op de dag des oordeels kan optillen. In het nieuwste gedeelte zijn de graven wat meer bewerkt en is het Hebreeuws vaak door het Duits vervangen. Vanaf het einde van de 18de eeuw verleenden de Duitse staten burgerrechten aan Joodse burgers en legden hen de plicht op een familienaam aan te nemen die onveranderlijk was (gewoonlijk gebruikten ze hun voornaam, gevolgd door de naam van de vader, zoals 'Isaak, zoon van Abraham'). Nu kozen ze plaatsnamen (Frankfurter, Bamberger enz.), beroepen (Einstein – metselaar, Miller – molenaar) of dieren (Adler – adelaar), allemaal namen die je ziet als je door de laantjes loopt. In 2021 werd de begraafplaats opgenomen op de Werelderfgoedlijst van Unesco, samen met ander Joodse overblijfselen in Mainz en Speyer (zie kader op blz. 381).

Nibelungenmuseum

Fischerpfortchen 10 - ☎ 06 241853 4120 - www.nibelungenmuseum.de - dag. beh. ma 10.00-17.00 u (18.00 u za, zo en feestd.) - € 5,50 (tot 18 jaar € 3,50).

Dit museum is ondergebracht in de oude stadsmuur. Het is vooral de moeite waard vanwege de goede audiotour, waarin het lied van de Nibelungen, geïnspireerd op oude mythologische verhalen, in 3379 coupletten wordt verteld door de anonieme schrijver uit de 12de eeuw (zie kader hiernaast). Deze zegt in klare taal het te betreuren dat zijn werk werd gebruikt voor nationalistische doeleinden, eerst door Goethe, die het tot nationaal cultureel erfgoed uitriep, toen door Wagner, die er zijn opera *Der Ring des Nibelungen* over schreef, en later door de nazi's.

Kiautschau

Fischerpfortchen 10. Deze voormalige arbeiderswijk ten noordwesten van het centrum bestaat uit 115 tweegezinswoningen (van 35 tot 50 m²) met elk een eigen moestuintje, en mooie kasseienstraatjes. De charmante vakwerkhuisjes werden gebouwd op initiatief van de ondernemer Cornelius Wilhelm Herrnsheim (1843-1923), die twee lederfabrieken had en zijn arbeiders graag prettig wilde huisvesten. Een oase van rust in de stad, en een fijne plek voor een wandeling.

Rondrit

REGIOKAART BLZ. 378-379

Duitse wijnroute, van Worms naar Bad Bergzabern

BC3-4

👉 Route van 158 km in rood aangegeven op de regiokaart, vetrek vanuit Worms. Deze route volgt gedeeltelijk de **Deutsche Weinstraße**, die Schweigen, bij de Franse grens, verbindt met **Bockenheim**.

Freinsheim c3

Dit wijnstadje met een omwalling heeft een charmant raadhuis, dat is gevestigd in een sierlijk barokpand waarvan het dak aan de kant van de kerk (15de eeuw) een buitentrapp overdekt.

Bad Dürkheim c3

Dit kuuroord met mineraalbronnen aan de rand van het Pfälzer Wald wordt omgeven door een opmerkelijk **Kurpark** met vijgen- en amandelbomen, die er dankzij het zachte klimaat goed gedijen.

In westelijke richting (4 km via de *Schillerstraße* en de *Luitpoldweg*) biedt de ruïne van klooster Limburg een weids uitzicht over het Isenachdal met kasteelruïne Hardenburg in het westen en de Rijnvlakte in het oosten.

Waar gaat het Nibelungenlied eigenlijk over?

Siegfried, zoon van de koning van Xanten, smeedt een magisch zwaard waarmee hij een verschrikkelijke draak verslaat. Nadat hij zich baadt in het bloed van de draak, wordt hij vrijwel onverslaanbaar: het lukt hem de schat van het dwergenvolk te bemachtigen, de Nibelungen. Hij wordt alom bejubeld en vraagt de hand van Kriemhild, zuster van de Bourgondische koning Gunther. Deze stemt toe, op voorwaarde dat Siegfried voor hem de Walkure Brünhild schaakt, met wie hij wil trouwen ondanks haar liefde voor de dappere ridder. Maar de schat van de Nibelungen brengt ongeluk... Hagen, een vazal van de koning die jaloers is op de successen van Siegfried, verwondt hem dodelijk tijdens een jachtpartij en maakt zich meester van zijn zwaard. Kriemhild gebruikt de schat van haar man en brengt heren bijeen die haar zullen wreken. Daarop voelt Hagen zich bedreigd en hij werpt de schat in de Rijn. Kriemhild is nu gedwongen het Bourgondische hof te verlaten en vindt onderdak bij de koning van de Hunnen. Ze lokt Gunther en Hagen in een hinderlaag en vermoordt hen met het zwaard van Siegfried. De koning van de Hunnen voelt zich verraden en beveelt de dood van zijn toekomstige vrouw.

Deidesheim **C3**

De fraai versierde Marktplatz en de vakwerkhuizen maken van Deidesheim een van de meest karakteristieke wijnstadjes aan de Duitse wijnroute.

Neustadt **C4**

 Hetzelpplatz 1 - ☎ 063219268-92 - www.neustadt.eu.

Neustadt kan bogen op de hoogste concentratie oude huizen van de gehele Palts, maar ook op een mooie Marktplatz en een raadhuis uit de 16de eeuw. Het is er extra gezellig tijdens het wijnfeest, in de eerste twee weekenden van september.

Hambacher Schloss **C4**

1 km van Hambach. ☎ 06321926290 - www.hambacher-schloss.de - april-okt.: 10.00-18.00 u; nov.-maart: 11.00-17.00 u - € 6,50 (6-18 jaar € 3).

De ruïnes van dit slot uit de 11de eeuw, dat werd verwoest in 1688, zijn beroemd sinds de liberale patriotten er in 1832 demonstreerden en er voor de eerste keer de zwart-rood-gouden driekleur hesen, de vlag die in 1919, en in 1949 opnieuw, het nationale symbool van Duitsland werd.

Kalmit **C4**

 15 min. lopen heen en terug. Op de Kalmit, met 673 m het hoogste punt van de Palts, wordt veel gewandeld. Het terras van het Kalmithaus biedt een prachtig **uitzicht★★** over de Rijnvlakte, met helemaal in het oosten de dom van Speyer. Via het mooie dorp St. Martin kom je weer op de Deutsche Weinstraße.

★ Schloss-Villa Ludwigshöhe **C4**

*2 km van Edenkoben. ☎ 0632393016 - burgenlandschaft-pfalz.de/villa-ludwigs-hoehe - *gesl. wegens restauratiewerkzaamheden, raadpleeg de website.**

In een **galerij★** van dit kasteel, dat in opdracht van Lodewijk I van Beieren in de stijl van een Italiaanse villa werd gebouwd, hangt werk van de impressionistische schilder Max Slevogt (1868-1932). Prachtige **parketvloer★** en het terras biedt een betoverend **uitzicht★** op de Rijnlandse wijngaarden.

Een stoeltjeslift brengt je omhoog naar de **Rietburg** (550 m), vanwaar je mooie boswandelingen kunt maken. Tijdens de afdaling kun je vanuit de stoeltjeslift genieten van een adembenemend zicht op de lagergelegen hellingen.

★ **Reichsburg Trifels** B4

7 km van Annweiler - bezichtiging van 1.30 uur - ☎ 06346 8470 - www.burgenlandschaft-pfalz.de/de/reichsburg-trifels - halfmaart.-okt.: dag. beh. ma 10.00-18.00 u; rest v.h. jaar: za, zo en feestd. 10.00-17.00 u - gesl. dec.-jan. - € 4,50.

Binnen de dikke muren van dit keizerlijke fort van de Hohenstaufen, gelegen op een **imposante plek**, hield keizer Hendrik VI de Engelse koning Richard Leeuwenhart gevangen toen deze in 1193 van zijn derde kruistocht terugkeerde. Het kasteel staat op een zandstenen uitloper van 145 m lang en slechts 40 m breed waarmee het één geheel lijkt te vormen.

★★ **Dahner Felsenland** B4

Rond het luchtkuuroord **Dahn** strekt zich een van de mooiste wandelgebieden van Duitsland uit, met vestingen en talloze rotsformaties van rode zandsteen. Er staan liefst 47 monolieten, die tot beschermd natuurmonument zijn uitgeroepen. De **ruïnes van Burg Altdahn**★ steken hoog boven de stad uit. De trappen en in de rotsen uitgehouwen wachtposten geven de burcht (uit omstreeks 1100) een romantisch aanzien. De torens bieden een mooi **uitzicht**★ op de Wasgau.

★ **Burg Berwartstein** B4

Sla op de B427 rechtsaf naar Erlenbach - ☎ 063 98 210 - burgberwartstein.de - maart-okt.: dag. 9.30-17.00 u; nov.-feb.: za, zo 11.00-18.00 u - € 6 (kind € 4).

Dit kasteel, dat op het punt waar verschillende dalen samenkomen 100 m boven het dorpje Erlenbach uittorent, was vroeger een schuilplaats van roofridders. De Oberburg dateert uit de 12de eeuw, de Vorburg uit de 15de eeuw. De burcht werd in 1591 verwoest en eind 19de eeuw herbouwd. De ridderzaal, de wapenkamer, een 104 m diepe waterput, de keukens, de kazematten en de onderaardse gangen in de rotsen zijn te bezichtigen. De terrassen bieden een weids **uitzicht**★ over het glooiende landschap van de Wasgau, zelfs tot in Frankrijk. De weg leidt vervolgens door een rotsachtig landschap naar Bad Bergzabern.

★ **Bad Bergzabern** BC4

In deze fraaie badplaats staan tal van vakwerkhuisen, vooral in de Königstraße en de Marktstraße, en prachtige panden uit de 17de-18de eeuw. Hotel-restaurant **Zum Engel**★ (1579) staat bekend als het mooiste renaissancegebouw van de Palts. Het **kasteel** met zijn zware ronde torens werd in de jaren 1720-1725 gebouwd op de plaats van een voormalige vesting, waarvan aan de kant van de binnenhof nog een veelhoekige traptoren uit 1530 is overgebleven.

Praktisch

Inlichtingen

Toeristenbureau - Neumarkt 14 - Worms - ☎ 06241 853 7306 - www.worms-erleben.de. Rondleidingen (op aanvraag in het Engels).

Aankomst en vertrek

Trein - Treinen naar Mainz (35 min.) en Mannheim (35 min.).

Evenementen

Nibelungenfestspiele

Worms - Tweede helft van juli. Openluchttheaterfestival.

Jazz & Joy - Half augustus. Jazz- en andere concerten op 5 podia in de openlucht, rond de kathedraal.

Kerstmarkt - Van 21 nov. tot en met 23 dec. - 11.00-20.00 u. Feestelijke verlichting, kerstmuziek, kraampjes met handgemaakte spullen en lekkers, draaimolen enz.

Adresboekje

Uit eten

Worms

Doorsneeprijzen

Die Pfälzer – Peterstr. 16 - ☎ 0163 3934871 - *gesl. ma-di - hoofdgerecht € 12,20/22,90.* Dit restaurant, geliefd bij inwoners, serveert specialiteiten uit de Palts, zoals *Scheiben Saumagen mit Sauerkraut und Bratkartoffeln* (plakjes varkensmaag met zuurkool en gebakken aardappelen). Vriendelijke bediening en onvergetelijke ijscoupes.

In de omgeving

Goedkoop

Schloss Deidesheim –

Schlossstr. 4 - Deidesheim - ☎ 06326 96690 - www.schloss-deidesheim.de - april-okt.: *gesl. ma-wo en 's middags op do-vr; nov.-dec.: gesl. ma-do en vr-middag - hoofdgerecht € 15/27,50.* Een deel van Schloss Deidesheim is tot restaurant en wijnbar verbouwd. Het terras kijkt uit op de tuin. Lekkere streekwijnen.

Doorsneeprijzen

Weinstube Bach-Mayer –

Gerberstr. 13 - Bad-Dürkheim - ☎ 06322 92120 - www.bach-mayer.de - ~~ma~~ - ma, do en vr 's avonds, za-zo vanaf 12.00 u - *gesl. di-wo - hoofdgerecht € 25/45.* Eenvoudige, gerieflijke taverne met banken en een fraaie kachel met groene tegeltjes. Mooi terras op de binnenplaats. Regionale keuken.

Iets drinken

Einraum - Cocktail & Wein Bar –

Weckerlingplatz 1 - ☎ 06241 4961959 - www.einraum.bar - *gesl. zo-di - cocktails € 7/9.* Deze chique bar met ontspannen sfeer, vlak bij de Dom, is gevestigd in een oude, 17de-eeuwse brouwerij. Heerlijke cocktails met ingrediënten die je

zelf kiest. Bij mooi weer terras op de binnenplaats. Ter plekke ook een restaurantje, wijnwinkel, ijssalon en een winkel met streekproducten.

Winkelen

Wijn uit de Palts – Dankzij de late oogst zijn de wijnen fruitig en soepel, met een hoog alcoholpercentage. Vooral de witte wijnen zijn populair. De bekendste komen uit Bad Dürkheim, Forst, Deidesheim en Wachenheim.

Overnachten

Worms

Goedkoop

Jeugdherberg – Dechaneigasse 1 - ☎ 06241 25780 - www.jugendherberge.de - 120 kamers voor 1 tot 4 pers., allemaal met douche en toilet - tweepersoonskamers (incl. beddengoed) € 62,80 ☎ - ✕. Deze jeugdherberg is gevestigd in een groot, na de oorlog opnieuw opgebouwd pand uit de 18de eeuw, dat geheel is gerenoveerd. Prima adres waar je tegen een zacht prijsje kunt overnachten.

Kriemhilde – Hofgasse 2 - ☎ 06241 91150 - www.hotelkriemhilde.de - 18 kamers € 92 ☎ - ✕. Klein hotel in het centrum met praktische kamers. Vriendelijk personeel. In een bijgebouw aan de Stephangasse 2 zijn drie appartementen voor 2 tot 4 personen (vanaf € 110/nacht).

In de Palts

Doorsneeprijzen

Hotel Zum Lam – Winzergasse 37 - Gleiszellen-Gleishorbach - 5 km ten noorden van Bad Bergzabern - ☎ 06343 939212 - www.zum-lam.de - ☎ - 20 kamers - € 128/208 ☎ - ✕ hoofdgerecht € 10,90/15,90. Deze mooie badplaats staat bekend om de vele 18de-eeuwse vakwerkhuisen, zoals dit hotel met comfortabele kamers.

Speyer ★

De oude keizerstad Speyer, op de linkeroever van de Rijn, is al van grote afstand herkenbaar aan de klokkentorens. Speyer is een historische stad met een rijk verleden. De prachtige dom, waar in de crypte de resten van verscheidene keizers rusten, is het grootste romaanse bouwwerk van Europa. Na een bezoek aan dit machtige monument kun je heerlijk over de Maximilianstraße dwalen, de majestueuze hoofdstraat die tot aan de imponerende Altpörtel loopt, en over de verkeersvrije oevers van de Rijn.

De crypte van de kathedraal van Speyer
Rudolf Ernst/Getty Images Plus

📍 Ligging

REGIOKAART BLZ. 378-379 (C4)
 50.565 inw. – Rijnland-Palts.
 32 km km ten zuidwesten van
 Heidelberg.

🕒 Planning

Reken op een halve dag.

👨‍👩‍👧 Met het gezin

De aquaria van Sea Life en het
 Technik-Museum.

📄 Praktisch blz. 390

📍 Adresboekje blz. 390

Contactadres

De Michelin Reisgids
Uitgeverij Lannoo
Kasteelstraat 97
B-8700 Tielt
degroenereisgids@lannoo.be

De Michelin Reisgids
Uitgeverij Terra Lannoo
Postbus 23202
1100 DS Amsterdam Zuidoost
info@terralannoo.nl

www.lannoo.com

D/2024/45/278 - NUR 512
ISBN 978 94 014 9848 7

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Vertaling	Véronique Bolder, Ellis Langenkamp-Nijkamp, Karin Snoep
Eindredactie	Karin Evers
Opmaak	Asterisk*, Amsterdam
Omslagfoto	Frankfurt am Main © Sack/iStock
Oorspronkelijke titel	Guide Vert Allemagne du Sud - Bavière
Oorspronkelijke uitgever	Michelin, Parijs
Uitgeefdirecteur	Philippe Orain
Uitgevers	Hélène Payelle (Michelin, Parijs) Lieven Defour (Lannoo, Tielt)
Eindredactie	Stéphanie Vinet
Redactie	Delphine Berbigier, Mo Boukhelif, Mélanie Cornière, Aude Flicoteaux, Annabelle Georgen, Laurent Gontier, Serge Guillot, Manon Heugel, Guylaine Idoux, Anne-Claire Juramie, Philippe Longin, Christian Rault, Thomas Scheufler, Mathieu Simonin, Hélène Storelli, Mireille Voerste, Philippe Vouillon, François Zaninotto, Holger Zimmermann
Grafisch ontwerp	Christelle Le Déan, Sandro Borel, Justeciel
Omslagontwerp	Keppie & Keppie, Varsenare
Cartografie	Costina-Ionela Lungu, Aura-Ionela Mardari
Met dank aan	Marion Artarit (Onat), Ingrid Charles, Sandra Kirchner-Spies en Corinna Biermann (Tourist Information Worms), Lisa Forens (Trier Tourismus und Marketing), Johannes Bruchhof (Koblenz-Touristik) Marion Capera, Cristian Catona, Ilona D'Angela, Gabriel Dragu, Hervé Dubois, Bogdan Gheorghiu, Grațiela-Camelia Gheorghiu, Pascal Grougon, Marie Simonet, Claudiu Spiridon

© Michelin

© Cartografie: Michelin

© Nederlandse tekst: Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2024

Het redactieteam heeft de grootste zorg besteed aan de samenstelling en de controle van deze gids. Maar omdat de gegevens voortdurend gewijzigd worden, moet de praktische informatie (prijzen, adressen, bezoeken, telefoonnummers, bezienswaardigheden, internet-adressen) worden beschouwd als een aanwijzing. Het is dan ook best mogelijk dat bepaalde info bij het verschijnen van deze gids niet helemaal correct of volledig is. Wij kunnen daar niet verantwoordelijk voor worden gesteld.

Deze gids bestaat voor en door u; u bewijst ons dan ook een grote dienst door eventuele tekortkomingen of vergissingen te melden. Aarzel niet om ons uw opmerkingen en suggesties over de inhoud van deze gids mee te delen. Bij een eerstvolgende bijgewerkte editie zullen wij daar rekening mee houden.